

ANTE STARČEVIĆ I DALMATINSKI NARODNJACI – PREGLED JEDNOG TURBULENTNOG ODNOSA¹

Ivan BRLIĆ
Adrian KNEŽEVIĆ

Institut društvenih znanosti Ivo Pilar
Područni centar Gospić
ivan.brlic@pilar.hr
UDK: 329(497.5)“18/19“
pregledni članak

Sažetak

Drugu polovicu 19. stoljeća s pravom možemo prozvati epohom Oca Domovine Ante Starčevića. On je uz Josipa Jurja Strossmayera bio predvodnik političkog života tadašnje Kraljevine Hrvatske i Slavonije. Stranka prava, čiji je on bio jedan od osnivača, svoju djelatnost je protezala i „preko Velebita“, gdje su ključnu političku ulogu u Kraljevini Dalmaciji imali političari okupljeni oko Narodne stranke. Kako se uopće razvijao taj odnos dalmatinskih narodnjaka prema ideološkoj matrici djelovanja Ante Starčevića i njegove stranke? Autori će se u radu posebno osvrnuti na dinamiku tih odnosa, odnosno pokušat će odgovoriti na pitanje kako su dalmatinski narodnjački prvaci poput Mihovila Pavlinovića, Miha Klaića, Jurja Biankinija i drugih gledali na lik Ante Starčevića, a kako na pripadnike njegove stranke. Koristeći prvenstveno stranačke tiskovine iz razdoblja kraja 19. i početka 20. stoljeća, ali i dijelove privatnih korespondencija, nastojat će se u ovome radu objasniti kako je došlo do zategnutih odnosa između ovih dviju strana i zašto su ideju homogenizacije hrvatskog narodnog tkiva različito tumačili Ante Starčević i njegovi pravaši, a različito dalmatinski narodnjaci.

KLJUČNE RIJEČI: *dr. Ante Starčević, Mihovil Pavlinović, pravaški pokret, narodnjaštvo*

¹ Ovaj rad u potpunosti je poduprla Hrvatska zaklada za znanost pod brojem projekta UIP-2019-04-3024.

Uvod

Ante Starčević je rođen 23. svibnja 1823. godine u Velikom Žitniku u ličko-bunjevačkoj obitelji. Proveo je, kao i većina njegovih vršnjaka, vrlo teško djetinjstvo te je kasnije često spominjao Liku kao kraj gdje ljudi žive surovim graničarskim životom. Nakon osnovne škole koju je pohađao u obližnjem Klancu, na nagovor strica Šime Starčevića odlazi u Zagreb u kojem završava gimnaziju. Kao iznimno nadaren i marljiv student bogoslovije odlazi u Peštu gdje u 23. godini biva promoviran u doktora filozofije. Iako ga hrvatska historiografija upoznaje u prvom redu kao političara i utemeljitelja Stranke prava, Ante Starčević se bavio i jezikom, a osobito je impresivna njegova književna djelatnost. Međutim, ovaj rad je usmjeren na njegove političke misli i načela. Njegov je politički kredo u radu analiziran i kompariran s onim koji su gajili članovi Narodne stranke u tadašnjoj Dalmaciji.

1. Pogled Ante Starčevića na tadašnju Dalmaciju

Određene veze Ante Starčevića i Dalmacije datiraju još iz 1846. godine, kada se na nagovor svojeg strica Šime Starčevića javio u *Zori dalmatinskoj*, književno-političkom listu koji je izlazio u Zadru. Objavio je rodoljubni tekst u kojem je Dalmaciju pozvao na pristupanje tada još uvijek aktualnom ilirskom pokretu. U to vrijeme je bio zanesen idejom ilirskog zajedništva i zračio je optimizmom, a kasnije će do izražaja doći njegov beskompromisni karakter. Starčević je u početku svojeg političkog rada bio donekle inspiriran djelovanjem dalmatinskih intelektualaca okupljenih oko *Zore dalmatinske*, ali kasnije je promijenio svoje stavove, odbacivši ilirstvo, jugoslavenstvo i panslavizam u korist hrvatske državotvorne političke misli (Maštrović 1997: 13). Iako je u početku bio pasionirani ilirac i samim time sličan kasnijim programskim idejama dalmatinske Narodne stranke, vrlo brzo se razočarao u čitav niz osoba koje su sudjelovale u političkom životu Trojedne Kraljevine. Među njima je bilo i političara iz Kraljevine Dalmacije, tada krunske zemlje Habsburške Monarhije. Tako je u jednom pismu iz 1852. godine opisao svoje razočaranje ilirskim pokretom, riječima: „Ti znaš, da se obvakovi ljudi, kao što sam ja, vazda muče bez koristi, ovakovi ljudi vazda drugačije govore a drugačije rade.“ (Brlić 2010: 34)

U skladu s time, Ante Starčević uglavnom nije posebno reagirao na programe i stavove pripadnika drugih hrvatskih političkih stranaka. S druge strane, dalmatinski političari znali su komentirati, često i vrlo negativnim riječima, politiku i djelovanje Ante Starčevića. Posebno se to odnosi na najvažniju hrvatsku stranku u Dalmaciji; Narodnu (hrvatsku) stranku. Ona se u političkom životu austrijske pokrajine Dalmacije pojavila početkom šezdesetih godina 19. stoljeća, zalažući se za uvođenje hrvatskog jezika u javni život pokrajine umjesto dotada dominantnog talijanskog i za ujedinjenje Dalmacije s banskom Hrvatskom u okviru Habsburške Monarhije.² Iako su se i sami pozivali na hrvatsko državno i narodno pravo, nisu na njega gledali jednako kao Ante Starčević. On je inzistirao na ultimativnoj hrvatskoj državnosti, odnosno na ujedinjenoj Hrvatskoj koja ni s Austrijom ni s Ugarskom neće imati nikakve zajedničke poslove, nego će s njima samo dijeliti osobu kralja. Također, Starčević je negirao Srbe u hrvatskim zemljama, a dalmatinski narodnjaci su im priznavali etničku posebnost, ali su od njih tražili da budu građani Hrvatske koja će se jednom ujediniti. Međutim, i Hrvati i Srbi su se u Dalmaciji oblikovali kao zasebne nacije. U okviru Narodne stranke su djelovali zajedno do 1879. godine, kada se stranka podijelila po nacionalnoj osnovi i kada je osnovana Srpska stranka u Dalmaciji. Ipak, taj raskol nije kod Starčevića doveo do promjene stava prema dalmatinskoj Narodnoj stranci.³

2. Narodnjaštvo i pravaštvo u Dalmaciji

Starčević je čvrsto stajao na nepokolebljivim premisama tradicionalne uloge Dalmacije kao krunske hrvatske zemlje, ali čijim stanovnicima nedostaje čvrstog opredjeljenja kada je hrvatstvo u pitanju. Posebno je negodovao na Narodnu stranku, ključnu političku pokretačku snagu, koja po njemu nije u dovoljnoj mjeri artikulirala hrvatske nacionalne interese. Stoga, uglavnom nije imao puno razumijevanja prema dalmatinskim političarima hrvatskog predznaka, koji su zbog položaja svoje pokrajine u austrijskom dijelu Monarhije morali biti praktični političari. Posebno je to vrijedilo za dalmatinske narodnjake, koji su 1870. godine osvojili većinu u Dalmatinskom saboru i postali

² Više o osnivanju dalmatinske Narodne stranke u: Cetnarowicz 2006: 27-50; 69-74

³ Više o nacionalnom raskolu u Narodnoj stranci u: Rajčić 2012: 72-77.

vladajuća politička opcija u pokrajini. Nakon toga nisu više mogli kao prije inzistirati na sjedinjenju Dalmacije i banske Hrvatske te potpunom pohrvaćenju javnog života, jer austrijska vlada na to nije bila spremna pristati. Godine 1879. narodnjaci su postali dio parlamentarne većine i u Carevinskom vijeću, zajedničkom parlamentu austrijskog dijela Monarhije, nakon čega je njihova oportunistička politika postala još izraženija te je čak bila pogrdno nazivana i „politikom mrvica“.⁴

S druge strane, Anti Starčeviću kalkulacije nisu bile opcija. Stoga, ne iznenađuje način na koji je govorio o Mihovilu Pavlinoviću, svećeniku i jednom od osnivača dalmatinskog narodnjaštva, čija su mnoga načela bila jako različita od nauka Ante Starčevića. Jedan je primjer odnos prema Katoličkoj crkvi. Poznat je Starčevićev negativan odnos prema dijelu katoličkog svećenstva, koji datira još od njegova boravka u Budimpešti na studiju teologije.⁵ Pavlinović je pak u svojoj ideologiji na istaknuto mjesto stavljao katoličku vjeru. S druge strane, Starčević je u pravaškom listu *Hrvatska* 1887. godine pisao da je „napustio duhovnike i njihovu zlu stvar, ali ne i Boga i vjeru“ i tvrdio je da u njega ima više „prave kerstjanske ljubavi, nego kod tisućah slavljanskih kerstjanah“ (Gross 2000: 598). Na tu se kršćansku ljubav pozivao i Mihovil Pavlinović, koji je o tome pisao u svojem programskom spisu *Hrvatska misao* iz 1869. godine.⁶

I Pavlinović i Starčević su bili „tvrđi“, ili kako bi Starčević rekao, „zasukani“, pa su uporno i žestoko zastupali svoje mišljenje, a imali su i ubojito pero. No dok je „Stari“ bio skloniji primanju primanja pristalica u svojoj sobi, nego odlasku među puk, Pavlinović je primjer „pučkog tribuna“ i organizator političke akcije u korist Narodne stranke. Kao svećenik znao je razgovarati s ljudima i poučavati ih (Gross 2000: 661). Njegova *Hrvatska misao* izazvala je reakciju jer je pokazala kako on vidi Hrvatsku i to neovisnu u okviru Monarhije, uz snažan utjecaj papinske svjetovne vlasti. Korak dalje Pavlinović je učinio 1877. godine, objavivši novo programsko djelo pod naslovom *Hrvatski razgovori*. Njegov stav prema Bosni je doduše vrlo sličan Starčeviću i zagovara granicu na rijeci Drini, ali on uopće ne simpatizira muslimane. S druge strane, Hrvate i Srbe smatra jednim narodom po krvi i jeziku, ali različitim po narodno-držav-

⁴ Više o djelovanju dalmatinske Narodne stranke tijekom sedamdesetih godina 19. stoljeća u: Macan 1980: 188-210

⁵ Dio autora smatra da se Starčević zamjerio senjskom biskupu Mirku Ožegoviću koji ga je i poslao na studij teologije. Više vidi u: Bičanić 2018.

⁶ Više o tom spisu u: Stančić 1970.

nom pravu, narodnoj svijesti i težnjama. Starčević je pak negirao postojanje Srba općenito, pa tako i u Bosni i Hrvatskoj. Iako je riječ o velikim političkim neslaganjima između dvojice velikih hrvatskih političara, neki drugi hrvatski političari nalazit će sličnosti između programa Stranke prava i *Hrvatskih razgovora*. Tako je Franjo Rački rekao da se u Pavlinovićevu djelu krije Starčević (Gross 2000: 672).

Mihovil Pavlinović privatno je bio blizak s drugim osnivačem Stranke prava, Eugenom Kvaternikom te se s njim često dopisivao. Njih dvojica se nisu ideološki potpuno slagali, ali Kvaternik je Pavlinovića doživljavao kao stopostotnog pobornika Stranke prava. Međutim, Starčević se s time nije slagao. Tako je, nakon što je Pavlinović 1870. godine održao poznati govor na otvaranju čitaonice u Imotskom, izjavio da ovaj nije pravaš, nego šarlatan koji sva vrata ostavlja otvorenima. Na Kvaternikove pozive da se otvoreno izjasni po pitanju svoje ideološke pripadnosti, Pavlinović je odgovorio da je za Dalmaciju ključno da se ujedini s banskom Hrvatskom i da će se tek tada narodnjaci i pravaši moći spojiti u jednu stranku, koja će u Hrvatskom saboru djelovati kao Stranka prava (Diklić 1989: 26). Iako su se Pavlinović i Kvaternik slagali po pitanju konačnog hrvatskog političkog cilja, bilo je i spornih pitanja, a to su pitanja odnosa prema Slovencima i Srbima, načina političkog djelovanja, odnosa prema banovinskim narodnjacima te odnosa prema Strossmayeru, jugoslavenstvu i ideji zajedničke jugoslavenske države. Sve u svemu, iako je bio u određenoj mjeri blizak pravašima, Mihovil Pavlinović se nikad nije u potpunosti svrstao uz pravaštvo, nego je do kraja života ostao narodnjak (Diklić 1989: 27-28).

Iako ga se ne bi moglo nazvati pravašem, Mihovil Pavlinović je izvršio vrlo značajan ideološki utjecaj na pojavu prve pravaške skupine u Dalmaciji na prijelazu iz sedamdesetih u osamdesete godine. Tu je skupinu predvodio svećenik don Ivo Prodan, a bila je okupljena oko zadarskog vjersko-političkog lista *Katolička Dalmacija*. Prodan je bio prvi dalmatinski političar koji je otvoreno prihvatio pravaštvo, a na njegovo ideološko oblikovanje presudno su utjecali Katolička crkva, hrvatska nacionalna ideologija Mihovila Pavlinovića i banovinsko pravaštvo Ante Starčevića i Eugena Kvaternika (Diklić 1997: 244-245). Iako su se ti rani dalmatinski pravaši pozivali na ideološki utjecaj Mihovila Pavlinovića, između njih i dalmatinskih narodnjaka znalo je doći do oštih sukoba, jer su pravaši kritizirali narodnjačku politiku koju su smatrali pretjerano oportunističkom i nedovoljno hrvatskom. Jedan takav sukob dogodio se u proljeće 1884. godine, kada je Pavlinović u narodnjačkom glasilu *Narodnom*

listu progovorio protiv pravaša oko *Katoličke Dalmacije*. Uslijedio je novinski sukob u kojem je glavnu ulogu preuzelo dalmatinsko svećenstvo, pri čemu je većina starijeg svećenstva pristala uz Pavlinovića i narodnjake, dok su mlađi svećenici uglavnom pristali uz Prodana i njegov radikalniji hrvatski smjer. Pavlinoviću su pravaši smetali u prvom redu zato što se bojao razbijanja hrvatskih političkih snaga u Dalmaciji i konkurencije za Narodnu stranku, koja je tada predvodila hrvatski pokret u pokrajini (Diklić 1990: 131-135). Ipak, ta prva dalmatinska pravaška skupina nije bila organizirana u obliku stranke i trebat će pričekati još cijelo desetljeće da se u Dalmaciji pojavi Stranka prava.

2.1. Polemike između pravaša i dalmatinskih narodnjaka

Iako su imali vrlo slične političke ciljeve, dalmatinski narodnjaci i banovinski pravaši nisu se slagali oko načina političke borbe za ostvarenje tih ciljeva. Narodnjaci su, kao vladajuća stranka u Dalmaciji i dio parlamentarne većine u Carevinskom vijeću, pod utjecajem okolnosti u Monarhiji bili upućeni na prihvaćanje oportunističke politike i prestanak toliko otvorenog isticanja zahtjeva za sjedinjenjem Dalmacije i banske Hrvatske, što je bio osnovni motiv za nastanak njihove stranke. Nastavili su se zalagati za to u teoriji, ali u praksi nisu ništa poduzimali da se ne bi zamjerali bečkoj vladi, koja se protivila ideji sjedinjenja hrvatskih zemalja. Osim toga, nakon toliko godina uzaludne borbe za to sjedinjenje, jasno je da je dobar dio narodnjaka izgubio nadu da se ono može ostvariti te se radije okrenuo borbi za ostvarenje „manjih“ ciljeva na području jezika, kulture i gospodarstva.

Pravaši su u banskoj Hrvatskoj bili opozicija i zbog toga nisu morali politički pristupati s tolikom dozom opreza kao dalmatinski narodnjaci. Oni su tražili inzistiranje na sjedinjenju čak i po cijenu konfrontacije s austrijskim i ugarskim vlastima, a dalmatinski narodnjaci su ih zbog toga proglašavali nerazboritima. Stranka prava je obnovljena 1878. godine, kada je na Sušaku počelo izlaziti njezino novo glasilo *Sloboda*.⁷ Dalmatinski narodnjaci u početku nisu obraćali previše pozornosti na nju, a svoju procjenu njezina karaktera iznijeli su 1880. godine pomoću svojeg glasila *Narodnog lista*. Opisujući stranke koje

⁷ Stranka prava se privremeno ugasila nakon neuspjeha Rakovičke bune i pogibije Eugena Kvaternika 1871. godine. Više o njezinu povratku na političku scenu u banskoj Hrvatskoj sedam godina kasnije u: Turkalj 2009: 14-34

su tada djelovale u banskoj Hrvatskoj, narodnjački list je Stranku prava proglasio ljevičarskom strankom, vodeći se izvornim značenjem tog pojma. Naime, pojam ljevice nastao je u francuskom parlamentu nakon Revolucije, kada su na lijevoj strani dvorane sjedili zastupnici neprijateljski nastrojeni prema tradicionalnoj društvenoj eliti i koji su zagovarali prava nižih društvenih slojeva.⁸ Preciznije, ti izvorni ljevičari su tražili određeni društveni preokret, a isto su tražili i hrvatski pravaši. Zbog toga su ih dalmatinski narodnjaci proglasili ljevičarskom strankom, a svoj negativan vrijednosni sud o njima istaknuli su istom prilikom, pišući da bi trebali ići putem ljubavi i voditi se načelima, a ne obožavati ili psovati pojedine osobe.⁹

Iako se nisu nipošto slagali s njihovom političkom strategijom, bilo je situacija kada su dalmatinski narodnjaci stali u zaštitu banovinskih pravaša. Tako je njihov *Narodni list* 1883. godine pratio putovanje istaknutog zagrebačkog pravaša Frana Folnegovića po Dalmaciji, pišući pozitivno o njemu. Zbog toga je zaradio kritiku zagrebačkih *Narodnih novina*, glasila režimske banovinske Narodne stranke. Taj list je dalmatinske narodnjake zbog pohvala Folnegoviću proglasio licemjerima koji, umjesto da otvoreno prigrlje tu njegovu politiku, stoje u savezu s vladom austrijskog premijera Eduarda Taaffea. Prema *Narodnim novinama*, dalmatinski narodnjaci hvale Folnegovićevu politiku iako znaju da je ta politika, čiji je autor zapravo Ante Starčević, beskorisna. *Narodni list* je pozvao hrvatske političare na slogu na korist domovine, poručivši Stranci prava da je trenutak da dokaže da njezina politika nije politika prkosa ni sustavne protivnosti.¹⁰

Velik tiskovni napad dalmatinskih narodnjaka na banovinske pravaše dogodio se 1884. godine. Te godine je Mihovil Pavlinović napisao djelo *Hrvatski razmišljaji*, u kojem je progovorio o prilikama u hrvatskoj politici od 1859. godine do trenutka pisanja djela, a njegov značajan dio je posvetio Anti Starčeviću i pripadnicima njegove stranke, ocrtavajući i njega i njih u prilično negativnim tonovima. Pavlinović je tom prilikom opisao Starčevića kao vrlo karizmatična čovjeka koji uspijeva privući sljedbenike svojim govorom o pravu, slobodi i domovini, što su privlačne teme onima koji ne razmišljaju dovoljno.

⁸ <https://www.britannica.com/topic/left> (preuzeto 15.01.2024.).

⁹ Stranke u Hrvatskoj, *Narodni list*, broj 75, 25. 9. 1880.

¹⁰ Bratski odgovor, *Narodni list*, broj 34., 5. 5. 1883.; Na bratski odgovor, *Narodni list*, broj 35, 9. 5. 1883.; Banova ostavka, *Narodni list*, broj 66, 29. 8. 1883.

Na taj način on je uspio steći određeni broj „sliepih privrženika“. Iako ga je Pavlinović hvalio zbog njegove čvrste vjere u hrvatsko pravo, neporočnosti, marljivosti i neovisnosti, ipak je istaknuo i njegove velike mane, koje je smatrao potencijalno štetnima za hrvatski narod. Pisao je da je vođa Stranke prava previše zadovoljan sobom, da je pravi idol svojim sljedbenicima i da je zbog toga tašt. Također, sve informacije o politici preuzima iz novina i zato često pogrešno sudi o ljudima i pojavama o kojima ne zna dovoljno. Pavlinović je Starčeviću zamjerao i negativan stav o katoličkom svećenstvu te pozitivan stav prema Garibaldiju¹¹ i Gambetti¹², a svoj govor o njemu zaključio je riječima:

„Hrvatska teško boluje. Nju danas može spasiti sama sloga njezinih sinova: neka se dakle bolji dogovaraju i slože. To od Starčevića nitko nepitaj. On odavna sliven u svojoj ljupini, teško da se ikomu primakne. Srdce bi mu zčupao, kad bi mu okrnio slovice njegove dogme... Njemu srdce nezebe za posljedice nesloge. Bilo što bilo od Hrvatske, D.r Ante Starčević ostaje sve jednako D.r Ante Starčević“ (Pavlinović 2000: 304-306).

U nastavku svojeg spisa Pavlinović se osvrnuo i na sljedbenike Ante Starčevića, odnosno stekliše.¹³ Pritom je istaknuo razliku između pravaštva općenito i starčevićanstva ili steklištva. Naveo je da je svaki čestiti Hrvat u duši pravaš, jer ta opcija predstavlja uzor rodoljublja i najplemenitijih osjećaja, ali da starčevićanci ili stekliši svojim pretjerivanjem ocrnjuju tu ideju. U svojoj kritici sljedbenika Ante Starčevića bio je vrlo otvoren, pišući:

„Starčevićanstvo širi u društvenom životu nesgrapnost, mržnju, grdnju na svakoga, koji se stope nepište u *Stekliše*, u bezuvjetne poklonitelje Ante Starčevića i svih njegovih mušica. Ono je u politici

¹¹ Giuseppe Garibaldi (Nica, 1807. – Caprera, 1882.). Talijanski nacionalist i revolucionar. Jedna od najzaslužnijih osoba za stvaranje jedinstvene talijanske države. Borio se za rušenje Papinske Države i njezino pripajanje Kraljevini Italiji. (Garibaldi, Giuseppe)

¹² Léon Gambetta (Cahors, 1838. – Ville-d'Avray, 1882.). Francuski političar i veliki zagovornik republikanskog umjesto monarhijskog uređenja države. Obnašao je različite državne dužnosti u Francuskoj, a početkom osamdesetih je kratko bio predsjednik vlade i ministar vanjskih poslova. (Gambetta, Léon)

¹³ Stekliš je riječ koja dolazi iz kajkavskog narječja i koja doslovno znači „žestok“ ili „bijesan“. Njome su označeni najradikalniji pristaše neke opozicijske stranke i često se uzima kao sinonim za sljedbenike Ante Starčevića, poznate po nepokolebljivosti svojih političkih stavova. (stekliši)

preuzetnost nezrelih mladenaca, da sa školskih klupa vrhovno sude sieđe glave, na temelju nieka i nepriznaje istinitih obstojnosti: da pak, kada im prisprije vrijeme rodoljubnomu radu u javnom životu, većinom ih nestane bez traga; ili se vidjaju u redovima očajnika i odmetnika hrvatskih. (...) Pod zastavom Slobode, Starčevićanstvo je spremno da svakomu silom začepi usta. Na prividnu obranu svoje zastave i svoje sljedbe, oprašta svaku obmanu. U svoja glasila rado prima i vjeruje svakoj najcrnijoj potvori: samo nek je proti svojim nepristašam. (...) Da stvara svoje prividne otačbenike, Starčevićanstvo ubija prave ljude.“ (Pavlinović 2000: 306-307).

Pavlinović je istaknuo da je hrvatsko pravo Hrvatima „štit“ i „zajednička puška“, ali da ga se ne može nasilu pokušavati ispuniti, nego da se treba prilagoditi okolnostima, jer tako rade i veći i moćniji narodi od hrvatskog kad žele ispuniti neki svoj cilj (Pavlinović 2000: 307-308).

Pavlinović je, dakle, sljedbenike Ante Starčevića proglasio idolopoklonicima koji samo stvaraju štetu i razbijaju jedinstvo hrvatskih političkih snaga. Na njegove navode odgovorio je svećenik i povjesničar Bare Poparić, tada devetnaestogodišnjak. U svojem djelu *Razmišljaji i istina* žestoko je kritizirao Pavlinovića koji je, po njegovu mišljenju, krivnju za loše političko stanje u kojem se nalazi Hrvatska svalio na hrvatski narod umjesto na prave krivce, Mažuranića i Strossmayera, koji su oblikovali loš sustav uspostavljen Hrvatsko-ugarskom nagodbom. Pavlinovićev napad na Starčevića Poparić je tumačio njegovom ljubomorom zbog toga što hrvatska mladež slijedi pravaše, a ne oportunističku politiku dalmatinskih narodnjaka (Poparić 1884: 6-7; 27-28). Poparić se trudio obraniti Starčevića, a vrlo negativno mišljenje iznio je o Strossmayeru. Štoviše, kada je 1936. godine napisao prigodni članak povodom 40. obljetnice Starčevićeve smrti, prisjetio se svoje polemike s Pavlinovićem i naveo da su oko 1884. godine starčevićanska načela ugrozila prevlast Narodne stranke u Dalmaciji, a da je Stranka prava istovremeno značajno ojačala u banskoj Hrvatskoj. Stoga je Pavlinović napisao *Hrvatske razmišljaje* na nagovor vođe Neodvisne narodne stranke Strossmayera, da bi suzbio širenje pravaške misli. Poparić je naveo i to da je uputio odgovor Pavlinoviću u brošuri *Razmišljaji i istina*, pri čemu se potpisao pseudonimom „Ščekac“, što je bila dalmatinska varijanta izraza „stekliš“. Iako će se njih dvojica uživo upoznati tek kasnije, Ante Starčević je znao da iza tog spisa stoji upravo on. (Poparić 1992: 30)

Unatoč teškim riječima koje je Mihovil Pavlinović u svojim *Hrvatskim razmišljajima* izrekao na račun Ante Starčevića i njegovih političkih sljedbenika te ništa blažoj reakciji tih sljedbenika, dalmatinski narodnjaci su sredinom osamdesetih godina iskazivali i neke pozitivne stavove o banovinskim pravašima. Tako je list *Narod*, glasilo splitskih narodnjaka, znao biranim riječima govoriti o banovinskoj Stranci prava. Iako je i sam pozivao pravaše na prihvaćanje umjerenosti u politici, znao ih je pohvaliti, prenio je neke saborske govore Frana Folnegovića i Eugena Kumičića te je neke svoje članke zaključio pravaškim sloganom „Bog i Hrvati“. Jednom prilikom je naveo da slogani „Bog i Hrvati“ i „Živio Starčević“ izazivaju zazor od strane vlasti, iako u njima nema ničega osim iskazivanja privrženosti hrvatskom pravu, koje znači ujedinjenu i autonomnu Hrvatsku pod vlašću svojeg kralja koji je ujedno i austrijski car. Jedna situacija kada su i *Narodni list* i *Narod* otvoreno pristali uz banovinske pravaše bila je sudska presuda protiv trojice njihovih članova zbog poznatog saborskog vritnjaka banu Khuen-Héderváryju.¹⁴ Kada su osuđeni Josip Gržanić, David Starčević i Grga Tuškan, oba dalmatinska narodnjačka glasila su ih podržala, a *Narod* ih je čak prozvao mučenicima čiji slučaj dokazuje da nije daleko dan pobjede hrvatskog prava.¹⁵

Vrlo zanimljiva situacija u odnosu dalmatinskih narodnjaka i banovinskih pravaša dogodila se ožujku 1886. godine. Tada je narodnjački zastupnik Tomo Didolić poslao pismo Mihovilu Pavlinoviću u kojem se začudio što je ovaj održao zdravicu u čast Ante Starčevića. (Palavršić; Zelić 1962: 518-519). Dakle, iako ga je ranije žestoko napao u svojim *Hrvatskim razmišljajima*, Pavlinović je u međuvremenu očito promijenio mišljenje o Starčeviću. Didolić nije naveo gdje se točno dogodila ta zdravica ni tko su bili prisutni, ali treba napomenuti da je 1885. godine u dalmatinskoj Narodnoj stranci izbila kriza nakon što je Pavlinović uoči izbora za Carevinsko vijeće svojim biračima htio uputiti proglas u kojem je kritizirao djelovanje svojih stranačkih kolega u bečkom parlamentu. U

¹⁴ Godine 1885. ban Khuen-Héderváry naredio je da se određeni značajni hrvatski arhivski spisi prenesu iz Zagreba u Budimpeštu. Pravaši su bili vrlo nezadovoljni takvim postupkom, a kada je ban u Hrvatskom saboru izjavio da je pitanje jesu li ti dokumenti ikad pripadali Hrvatskoj, uslijedila je još žešća njihova reakcija. U sabornici se dogodila gužva te je pravaški zastupnik Josip Gržanić udario bana nogom u stražnjicu. Više o tome u: Turkalj 2009: 380-404.

¹⁵ Tuškanova osuda, *Narodni list*, broj 34, 4. 5. 1886.; Pri otvoru hrvatskoga sabora., *Narod*, broj 76, 27. 9. 1884.; Govor, *Narod*, broj 5, 17. 1. 1885.; Zadnje zasjedanje hrvatskoga Sabora., *Narod*, broj 8, 28. 1. 1885.; Govor, *Narod*, broj 9, 31. 1. 1885.; Prijatelji dalmatinskih ortaka, *Narod*, broj 11, 6. 2. 1886.; Dva mučenika., *Narod*, broj 20, 13. 3. 1886.; Osuda d.ra Tuškana, *Narod*, broj 34, 4. 5. 1886.

tom proglasu je pozvao dalmatinske narodnjake na udaljavanje od oportunitizma i prihvaćanje radikalnijeg političkog pravca prema austrijskoj vladi. Iako se kriza smirila, lako moguće da je Pavlinović održao spomenutu zdravicu Starčeviću dok je još uvijek bio pod dojmom tih razmišljanja i te situacije.¹⁶

Odnos dalmatinskih narodnjaka i banovinskih pravaša se pogoršao nakon što je 1886. godine u Zagrebu pokrenuto novo glasilo Stranke prava pod naslovom *Hrvatska*. Taj list je povremeno napadao dalmatinske narodnjake opisujući ih kao političke oportuniste koji se ne bore dovoljno za hrvatske političke ciljeve, u prvom redu za ujedinjenje hrvatskih zemalja. Dva glasila dalmatinskih narodnjaka suprotstavljala su se takvim navodima. Jedan takav novinski sukob dogodio se 1888. godine, kada je narodnjački zastupnik Frane Bulić u saborskom klubu Narodne stranke predložio adresu kojom bi se od cara tražilo sjedinjenje Dalmacije i banske Hrvatske. Smatrajući da od toga ne bi moglo biti nikakve koristi, nego samo štete, većina članova kluba je odbila taj prijedlog, a *Hrvatska* je napala dalmatinske narodnjake zbog takvog postupka. Odgovorio joj je *Narod* istaknuvši zasluge narodnjaka za afirmaciju hrvatske narodnosti u Dalmaciji i dodavši da borba nije gotova, ali da je potrebno pažljivo birati sredstva da se ne bi ugrozilo dosadašnje stečevine. *Narodni list* je pak, polemizirajući i sam u pojedinim prilikama s *Hrvatskom*, došao do zaključka da iza tog pravaškog lista stoje nezadovoljnici koji stalno upadaju u proturječja, koji o ljudima, strankama i događajima govore onako kako im trenutno odgovara i koji ne bi bili zadovoljni čak niti kada bi se ispunili svi njihovi načelni zahtjevi.¹⁷

3. Pojava Stranke prava u Dalmaciji

U drugoj polovici osamdesetih godina dalmatinska Narodna stranka je doživjela značajne promjene. Godine 1887. umro je Mihovil Pavlinović, a dvije godine kasnije na izborima za Dalmatinski sabor izabran je veći broj narodnjačkih zastupnika novije generacije. Nakon toga je usvojen novi stranački program, a stranka je promijenila ime u Narodna hrvatska stranka. U prvoj točki tog no-

¹⁶ Više o spomenutom Pavlinovićevu proglasu u: Pavlinović 1936: 178-181

¹⁷ Misli o položaju. II., *Narod*, broj 64, 7. 9. 1888.; Misli o položaju. IV., *Narod*, broj 66, 14. 9. 1888.; Misli o položaju. V., *Narod*, broj 67, 18. 9. 1888.; Dvije na odgovor. III., *Narodni list*, broj 86, 30. 10. 1889.

vog narodnjačkog programa istaknuti su hrvatsko državno pravo i teritorijalna cjelokupnost Hrvatske, ali je na drugom mjestu naglašeno da će narodnjaci to sjedinjenje zatražiti od kralja „u zgodnom času“.¹⁸ To znači da narodnjaci nisu namjeravali inzistirati na sjedinjenju, nego su se i dalje zadovoljavali manjim ciljevima, a sjedinjenje su ostavili za neka buduća vremena. I dalje su provodili oportunističku politiku prema austrijskoj vladi, tako da su 1892. godine šestorica njihovih zastupnika u Dalmatinskom saboru istupila iz stranke i osnovala Hrvatski klub, zagovarajući radikalniju politiku i manje obzira prema bečkoj vladi u borbi za ostvarenje hrvatskih političkih ciljeva.¹⁹ Napokon je 1894. godine osnovana dalmatinska Stranka prava ujedinjenjem triju otprije postojećih dalmatinskih političkih skupina bliskih pravaštvu; klerikalne skupine predvođene Ivom Prodanom i okupljene oko lista *Katolička Dalmacija*, skupine mladih liberalnih pravaša predvođenih Antom Trumbićem i Franom Supilom te Hrvatskog kluba, skupine „prebjega“ iz Narodne hrvatske stranke, čiji je vodeći pripadnik bio urednik *Narodnog lista* Juraj Biankini (Diklić 1995: 781-784).

Dalmatinska Stranka prava utemeljena je nakon što je banovinska Stranka prava, također 1894. godine, usvojila novi stranački program. Nakon dugotrajnih i naposljetku neuspjelih pregovora o sporazumu s Neodvisnom narodnom strankom u svrhu ujedinjenja hrvatske opozicije, banovinski pravaši su usvojili taj novi program, kojim su prihvatili rješenje hrvatskog pitanja unutar Monarhije i to je bila velika promjena za njih. Prihativši taj program koji je predviđao ujedinjenje hrvatskih zemalja unutar dualistički ili trijalistički uređene Monarhije, banovinski pravaši su se poprilično udaljili od originalnog pravaštva Ante Starčevića. Nova dalmatinska Stranka prava preuzela je taj program i djelovala na temelju njega na dalmatinskoj političkoj sceni.²⁰

Osnutkom dalmatinske Stranke prava započela je nova faza u narodnjačko-pravaškim odnosima. Prije nego je u Dalmaciji utemeljena pravaška stranka, oni su polemizirali s banovinskim pravašima, koji su djelovali u drugoj pokrajini i koji im zapravo nisu bili konkurencija. Bilo je sukoba i s ranim dalmatinskim pravašima, ali oni tada još uvijek nisu bili dovoljno snažni ni organizirani da bi mogli ugroziti narodnjačku prevlast u Dalmaciji. Narodnjaci su uglav-

¹⁸ „Program „Narodnog hrvatskog kluba.“, *Narodni list*, broj 67, 24. 8. 1889.; „Program „Narodnoga hrvatskog kluba.“, *Narod*, broj 63, 27. 8. 1889.

¹⁹ Više o osnivanju Hrvatskog kluba u: Macan 1980: 344-351.

²⁰ Više o tom pravaškom programu u: Diklić, 1998: 272-273.

nom kudili banovinske pravaše jer se s njima najčešće nisu slagali, ali ponekad bi ih otvoreno hvalili, jer im eventualni rast njihove popularnosti nije mogao ozbiljnije naštetiti. Međutim, nakon što je osnovana dalmatinska Stranka prava, narodnjacima su pravaši postali glavni politički konkurenti. Dok su se dalmatinski Srbi i autonomaši, njihovi drugi politički konkurenti, obraćali točno određenim, ne previše brojnim skupinama u dalmatinskom društvu, pravaši su svoje birače tražili među ljudima koji su ranije glasovali za narodnjake kao jedinu hrvatsku opciju u Dalmaciji. To je moglo ugroziti dugogodišnju prevlast narodnjaka u Dalmatinskom saboru i među dalmatinskim zastupnicima u Carevinskom vijeću i stoga su narodnjaci žestoko udarali po pravašima u raznim prilikama, nastojeći uvjeriti birače da je ispravna narodnjačka, a ne pravaška politika. Pravaši su uzvraćali na isti način te su vođene žestoke polemike u tisku i Dalmatinskom saboru između tih dviju političkih skupina.

Odnos Ante Starčevića prema dalmatinskim pravašima bio je drugačiji nego odnos dalmatinskih narodnjaka prema njima. „Stari“ je ipak imao više razumijevanja za kompleksnu političku situaciju u Dalmaciji, podržavajući mladog političara iz Dubrovnika koji će uskoro postati jedan od najvažnijih hrvatskih političara 20 stoljeća. Mladi Frano Supilo bio je fasciniran Starčevićevim načelima, ali istovremeno je na njegovo političko oblikovanje utjecao i jedan od vođićih dalmatinskih narodnjaka Pero Čingrija, vođa Narodne hrvatske stranke u Dubrovniku. (Perić 1996: 32) Supilo je često odlazio kod „Staroga“ i mogao je uočiti određene promjene kod njega. Stoga, vrlo je brzo postao oprezan u razgovorima sa Starčevićem, koji je posljednjih godina života više slovio kao nacionalni simbol hrvatstva nego kao ideolog Stranke prava. Supilo se naposljetku razočarao u „Staroga“ i to je razočaranje opisao riječima:

„Koje li razočaranje! Hrvati iz daljega koji ga nijesu prije vidjeli nego ga poznavali po glasu, naukama i djelima, ne bi se u prvi mah mogli snaći. Umišljaš Starčevića ponosna i dostojanstvena gospodina, koji iako prosto žive (kako si čuo) ali ipak odaje ti, ako ništa drugo, ono bar jednog doktora filozofije. Pa ništa od svega toga! Pred tobom osvane prost čovjek u starom jeftinom odijelu i modroj košulji koji te pozdravlja po seljačku, dubokim staračkim glasom našega seljaka (...) Čovjek klasično naobražen, nijeste mu to nikako mogli opaziti. Pitao bi odakle ste, koga imate, jesu li vam svi zdravi (...), pa kako ljetina.“ (Perić 1996: 126).

Supilo je bio žestoki protivnik Josipa Franka, političara koji je uspio zadobiti snažan utjecaj na Starčevića pred kraj njegova života i koji je naposljetku presudno utjecao na raskol u Stranci prava. Stoga je Supilo u svojem pravaškom listu *Crvena Hrvatska* jasno napisao: „Jedno je dr. Ante Starčević, a drugo je dr. Josip Frank. To su antipodi. Starčevićanstvo i Frankovstvo dva su pojma tako protivna, da se među sobom isključuju.“ (Perić 1996: 132).

Ante Starčević je u Dalmaciji podržavao pravaše, a na narodnjake gotovo da i nije obraćao pozornost. Smatrao je da Narodna hrvatska stranka pod utjecajem Beča provodi „politiku mrvica“, da se sve manje bavi pitanjem sjedinjenja Dalmacije i banske Hrvatske, da pritajuje hrvatsko ime i da se odnosi popustljivo prema dalmatinskim Srbima, koji su u to vrijeme zagovarali velikosrpsku ideju i blisko surađivali s dalmatinskim autonomašima, među kojima su sve učestaliji bili iskazi talijanskog nacionalnog identiteta (Perić 2000: 133). Starčević se općenito slabo bavio političkim životom u Dalmaciji, jer je uvijek više ostao ideolog hrvatske nacionalne misli, a manje praktičan političar koji se bavi svakodnevnim političkim pitanjima (Tuđman 1997: 13).

Iako je u početku hvalio Pavlinovićevo djelovanje, onoliko koliko je ovaj naglašavao hrvatski interes i nužnost ujedinjenja hrvatskih zemalja, Starčević se vrlo brzo obrušio na njegov politički rad. Tako je u jednom članku lista *Hrvatska* napao i njega i Neodvisnu narodnu stranku, opisujući ih kao „pasmину slavoserbsku“ (Gross 2000: 681). Dalmatinski narodnjaci nisu bili ništa nježniji u svojim kritikama Starčevića i njegovih političkih sljedbenika, a u tome je na njihovoj strani prednjačio list *Jedinstvo*, koji je od 1894. godine izlazio u Splitu i funkcionirao kao jedino glasilo Narodne hrvatske stranke. Te iste 1894. godine u Dalmaciji je konačno utemeljena Stranka prava i započele su žestoke polemike između dalmatinskih narodnjaka i pravaša. Iako su im dalmatinski pravaši bili prvi predmetom kritike, dalmatinski narodnjaci nisu prestali povremeno kritizirati i banovinske pravaše, ističući da su upravo oni ti koji usmjeravaju djelovanje dalmatinskih pravaša.

Narodnjaci su zagovarali jedinstveno djelovanje hrvatskih političara i u Dalmaciji i u banskoj Hrvatskoj. Samo ime njihova stranačkog glasila svjedoči o tome. *Jedinstvo* je pokrenuto preobrazbom lista *Narod*, nakon što je *Narodni list* postao najprije glasilo Hrvatskog kluba, a zatim i dalmatinske Stranke prava. U svojem prvom broju naglasilo je da nosi to ime da bi istaknulo težnju i potrebu za zajedničkim radom svih onih koji teže istoj svrsi, odnosno hrvatstvu i cjelokupnosti hrvatske države. U uvodnom članku svojeg prvog broja

osvrnulo se i na dalmatinske pravaše, pišući da je jedina razlika između njega i njih u formi i tonu. Točnije, ono ne želi biti radikalno u negativnom, nego u pozitivnom smislu, a od pravaša ga ne odvajaju načela, nego neka sporedna pitanja, dok će s njima uvijek nastupati složno kad su u pitanju „hrvatske pravice“, posebno ujedinjenje, koje je želja cijelog hrvatskog naroda.²¹

Ipak, pisanje *Jedinstva* najčešće nije bilo u skladu s tim najavama iz njegova prvog članka. Iako je puno češće pisalo o dalmatinskim pravašima i odnosu svoje stranke prema njima, znalo je pisati i o pravašima u banskoj Hrvatskoj, ne nalazeći puno riječi hvale za njih. Primjerice, pišući 1894. godine o političkim prilikama u banskoj Hrvatskoj, navelo je da su pravaši nepotrebni i da će njihovo postojanje biti opravdano tek kad potpuno nestanu mađaronske težnje i kad te težnje onemogućće neodvisni, koji su prava Narodna stranka. Misao neodvisnih je „prava“ narodna misao koja datira još iz vremena narodnog preporoda, a Stranka prava je „nedonošće“ koje može jedino kvariti rad narodnjaka na korist mađarona. *Jedinstvo* je dodalo da je prvi pravaš bio Franjo Rački, koji je sastavio povijesni dio prve državnopravne adrese Hrvatskog sabora iz 1861. godine, za koju je glasovao i Ante Starčević. Narodnjački list je naglasio da neodvisni nisu ostvarili sve ciljeve te adrese, ali da se nisu prestali boriti za njihovo ostvarenje.²²

Sredinom devedesetih godina *Jedinstvo* je u svojim člancima iznosilo misao da nije Ante Starčević više taj koji vodi glavnu riječ u banovinskoj Stranci prava, nego da su njegovo mjesto preuzeli Josip Frank i Fran Folnegović, koji taj utjecaj koriste za zadovoljavanje nekih osobnih interesa. Tako je narodnjački list žestoko kritizirao banovinske pravaše nakon što su iz njihove stranke isključeni riječki pravaši Erazmo Barčić i Andre Bakarčić.²³ *Jedinstvo* je nazvalo njih dvojicu najčestitijim i najpoštenijim borcima za hrvatsku misao, koji su izbačeni iz stranke zbog idolopoklonstva. Iako se drže stranačkog programa, nisu mogli odobravati neke pogreške Ante Starčevića niti slijediti kojekakve „evolucije“ Franka i Folnegovića, što je po „evanđelju modernih pravaša“ do-

²¹ Naš list., *Jedinstvo*, broj 1, 14. 7. 1894.

²² „Treća stranka“, *Jedinstvo*, br.36. 13. 11. 1894., 3.

²³ Barčić i Bakarčić nisu odobravali tzv. moderno pravaštvo koje prihvaća okvir Monarhije niti smjer politike koju su zagovarali Folnegović i Frank. Posebno im je smetao potonji, za kojeg su tvrdili da mu je cilj pretvoriti Stranku prava u vladinu stranku. Barčić je oštro napao samog Starčevića, tvrdeći da se s njime slaže u mržnji prema Monarhiji, ali da ovaj zbog nekih drugih svojih stavova i postupaka zaslužuje biti prozvan „sablansnim zlotvorom naše otačbine“. Naposljetku su on i Bakarčić izbačeni iz stranačkog kluba. Više o tom slučaju u: Gross 1973: 297-300.

voljan grijeh koji rezultira isključenjem iz stranke. Narodnjačko glasilo je zaključilo da su pravaši pretvorili idolopoklonstvo u načelo i da se ta „zaraza“ nije zadržala u granicama Banovine, nego da se proširila i na Istru i Dalmaciju.²⁴

Jedinstvo je pisalo da je Josip Frank omogućio ulazak raznovrsnijih elemenata u Stranku prava, ali da je stranka prihvaćanjem novog programa postala nagodbena stranka kao i sve druge i da je njezino ime samo formalno. Uspoređujući još jednom pravaše i neodvisne, *Jedinstvo* je navelo da nema većih pravaša od Račkog i Strossmayera, ali da je razlika u tome što su neodvisni „u Europi“, dok pravaši kao da dolaze iz Azije. Prema *Jedinstvu*, pravaši svoje ciljeve nastoje ostvariti samo vikom, a budući da su svjesni da su smiješni, pišu duge novinske članke u kojima tvrde da su progonjeni. Dok su narodnjaci zapravo trpjeli i spremni su trpjeti, pravaši po mišljenju *Jedinstva* samo govore, a ako i djeluju, to je jedino s ciljem rušenja.²⁵ Pišući o samom Anti Starčeviću, *Jedinstvo* je istaknulo i njegove dobre strane. Pisalo je da bi bilo ludo ili opako poricati njegov duboki patriotizam, čvrstoću njegova karaktera, originalnost njegove misli koja ponekad jest ekscentrična, opsežnost njegova znanja koja katkad jest nesustavna i mutna te neizmjernu odanost hrvatskom imenu. Ipak, on je „apostol“ hrvatskog imena, ali ne i hrvatske ideje i hrvatskog prava. To se pojavljivalo i prije njega, 1835., 1848. i 1861. godine, a on je raširio hrvatsko ime i na njemu sagradio svoju stranku. *Jedinstvo* je pisalo da on ima rijetke i velike vrline, ali i teške mane, od kojih je najveća ta da želi biti osebujan. Zbog toga ulazi u sukobe s cijelim svijetom, ili barem s onima s kojima bi trebao biti u političkom suglasju. Takav je njegov odnos sa Strossmayerom, koji je stvorio hrvatsku kulturu da bi prosvjetom utro put političkoj slobodi, a Starčević je ustao protiv svega što je on na tom polju učinio. Također, Starčević se protivio Strossmayerovoj ideji južnoslavenskog jedinstva, u kojem bi Hrvatska imala vodeću ulogu, samo zato što su mu važnija imena od stvari, a prema Slavenima, iz čije je moralne solidarnosti Strossmayer nastojao crpiti snagu, izrekao je više uvreda nego bilo tko na svijetu. *Jedinstvo* je pisalo da u Starčevićevim spisima nema napada na mađarone, nego samo na Strossmayera i njegove pristaše te da on svoju političku taktiku mržnje prema Beču kopira od Mađara, točnije od krajnje ljevice Ugarskog sabora.²⁶

²⁴ „Kipoklonstvo“, *Jedinstvo*, br. 47. 21. 12. 1894., 3.

²⁵ „Štrossmajer-Starčević-Hedervary III“, br. 33. *Jedinstvo*, 30. 04. 1895., 2.

²⁶ „Štrossmajer-Starčević-Hedervary IV“, br. 34. *Jedinstvo*, 03. 05. 1895., nasl.

Kad se 1895. godine dogodio raskol u banovinskoj Stranci prava²⁷, *Jedinstvo* ga je tumačilo kao osobni sukob dvojice već spomenutih pravaških vođa; Josipa Franka i Frana Folnegovića. Po shvaćanju narodnjačkog lista, Frank se nametnuo stranci tako što je manipulacijama uspio na svoju stranu privući Antu Starčevića i zadobiti njegovu podršku u svim važnijim pitanjima. Na taj način je srušio njegovu karizmu, jer je pokazao da ovaj nije „ni Katon ni Diogen“ i da je lažna njegova „aureola“. Svojim odnosom sa Starčevićem Frank je izazvao ljubomoru kod ostalih članova stranke koji su htjeli biti „kalifi, nasljednici proroka“. Budući da nisu mogli razdvojiti Franka i Starčevića, odvojili su se od obojice. *Jedinstvo* je također pisalo da je Frank svakakav, ali da ima tu zaslugu da je srušio „Starog“ i njegov kult, čime je učinio Hrvatskoj neprocjenjivo dobro, jer nas je taj kult izlagao smijehu svijeta i povijesti. Dok su drugi trpjeli i radili, Starčević je bezbrižno živio i pišući širio mržnju, nastojeći postati velik i zaslužan napadajući zaista velike i zaslužne ljude. Kad je vidio da je prikupio određene sljedbenike i da je tako prestao biti originalan, zadržao je jedino Franka, jer mu je on darovao dom, ali taj dom je „grobnica njegova kulta“.²⁸ *Jedinstvo* je zaključilo da je Bogu za plakati što takvi ljudi žele biti stranka i što govore o pravu, a zapravo ih zanimaju samo sitne strasti te osobne ambicije i spekulacije i još se usuđuju napadati zaista zaslužne rodoljube poput dalmatinskih narodnjaka i neodvisnih u Banovini.²⁹

I dalmatinski narodnjaci i banovinski pravaši su se krajem 19. stoljeća reformirali, čime su se svjetonazorski još više udaljili jedni od drugih. Iako je pod utjecajem banovinskog pravaša Erazma Barčića i dalmatinskog Jurja Biankinija došlo do konačnog prijedloga sjedinjenja Dalmacije s Hrvatskom, Ante Starčević je rezolutno odbio taj prijedlog smatrajući ga nepoštenim prema hr-

²⁷ Pred kraj života Ante Starčevića u Stranci prava su se počele voditi borbe za preuzimanje vodstva, a u prvi plan su dospjeli Frank i Folnegović. Ubrzo je izbio raskol u stranci, a povod je bilo spaljivanje mađarske zastave od strane studenata u Zagrebu u znak prosvjeda protiv mađarske politike prema Hrvatskoj. Folnegović je osudio taj čin, a Frank je reagirao istupanjem iz kluba Stranke prava i osnivanjem kluba Čiste stranke prava u Hrvatskom saboru u listopadu 1895. godine. Zajedno s njim su istupili Ante Starčević, Mile Starčević i Eugen Kumičić. Više o raskolu u Stranci prava u: Gross 1973: 283-309.

²⁸ Ante Starčević je imao sljedbenike, ali je živio u popriličnom siromaštvu. Zbog toga, članovi Stranke prava odlučili su u Zagrebu podići stambeni objekt primjeren ugledu koji je njihov vođa uživao među svojim sljedbenicima. Izgradnja je financirana dobrovoljnim prilozima, a glavnu ulogu u tome je imao Frank, koji je cijelu situaciju iskoristio kako bi sebi podigao popularnost. Kamen temeljac za Starčevićev dom je svečano položen u lipnju 1894. godine. (Gross 1973: 297)

²⁹ „Sa „čistima“ ili sa „nečistima“?“, br.84. *Jedinstvo*, 31. 10. 1895.; 2 „Dr. Ante Starčević“, br. 86. *Jedinstvo*, 08. 11. 1895., 2

vatskom narodu. Tako je naveo da odbacuje bilo kakvo pravo „Ungarie“ na Dalmaciju i spominjanje kraljevina Hrvatske, Slavonije i Dalmacija jer „sva ta tri dela sa drugima kroz vekove sačinjavaše jednu kraljevinu Hrvatsku“, a ti pojedini dijelovi nikad nisu bile kraljevine. U pogledu Dalmacije je „naš narod i sabor već odavno učinio sve što se slaže s čašću naroda“, pa je kruna imala dosta vremena da povrati „Hervatskoj ono, što ju ide“ (Gross 2000: 695-696).

Sa Starčevićem nije bilo moguće postići konsenzus, jer su se dalmatinski političari, posebice narodnjaci, prilagođavali političkim i društvenim okolnostima u Monarhiji, ipak se pritom boreći za „hrvatsku stvar“ u okvirima mogućnosti. Starčević je pak namjeravao ostati nepopustljiv u svojim načelima, smatrajući da bi popuštanje značilo njegov osobni poraz. Zato je govorio da: „U obće, ako zrel, izkusan, star čovek promeni mnenje danas, gde je jamstvo da ga neće sutra promeniti, pa tko da se na njega zanaša? – Gledajmo Slavoserbe, kako se uvek menjaju i uvek su isti, proti svakom dobru naroda.“ (Gross 2000: 700) Njegova „zasukanost“, odnosno beskompromisnost dovela je i do postupnog raskola u Stranci prava, kojeg su vješto iskorištavali protivnici pravaša. Svoje viđenje unutarnjih sukoba među pravašima iznio je Juraj Biankini u jednom pismu Dinku Politeu, novinaru bliskom Neodvisnoj narodnoj stranci. To pismo je nastalo prije nego je Biankini pristupio Stranci prava, a u njemu je naveo da su dalmatinski pravaši okrenuli leđa Anti Starčeviću. Štoviše, kritizirali su ga pred samim Folnegovićem i Frankom. Biankini je primijetio da su mnogi pravaši i dalje privrženi Stranci prava, ali da nisu više starčevićanci. Neki od njih su se žalili na Starčevića, slikovito ga opisujući kao Muhameda koji samo čeka da mu se dođu klanjati u njegovu „džamiju“.³⁰ Bilo je stoga jasno da i dobar dio pravaša želi promjenu. Nakon što se Stranka prava 1895. godine raskolila, od Ante Starčevića su se odijelili i mnogi hrvatski političari pravaškog usmjerenja. On sam je preminuo 28. veljače 1896. godine od posljedica upale pluća. Navodno su mu posljednje riječi bile: „Hvala. Dobro je!“ (Starčević 1943: 543).

Iako bi se očekivalo drugačije, glasilo dalmatinskih narodnjaka *Jedinstvo* osvrnulo se na Starčevićevu smrt pišući pomirljivo o njemu. Nazvalo ga je vođom naših protivnika, ali je dodalo da smo s tim protivnicima sinovi iste majke. Starčević je zaslužio svačije priznanje da je ljubio svoj hrvatski narod i domovinu, trpio je za svoj narod i odbio je svaku ponudu kad su mu nudili „masna mjesta“. Iako je imao

³⁰ Nacionalna i sveučilišna knjižnica (NSK), Zbirka rukopisa- korespondencija, R5622., Juraj Biankini pismo dr. Dinku Politeu. Datum 31.08.1891.

čudnovata shvaćanja, iako je bio obavijen političkim maglama, često strastven preko svake mjere, iako je napadao hrvatske velikane i rušio najveće hrvatske sve-tinje, ne treba ga strogo suditi, jer je sve radio iz uvjerenja i svojim mišljenjem nije nikad trgovao. Znao je privući mladost, bio je pošten, značajan i oduševljen, a ipak je imao to prokletstvo da se većinu života borio protiv onih koji Hrvatsku nisu ljubili ništa manje od njega. Često ga je zanosila strast pa je narodne zlotvore vidio u onima koji su Mađarima najviše smetali. To je bila velika pogreška, koja je potpomogla razdor sa Srbima i izazvala razdor u hrvatskim redovima. *Jedinstvo* je naglasilo da se nikad s njime nije prepiralo oko cilja, nego samo oko sredstava za borbu. Dodalo je da su se negativne posljedice njegove politike počele ispravljati, da omladina danas shvaća da je Strossmayerov put pravi i zapitalo se gdje bismo bili da su Starčević i Strossmayer uvijek zajedno radili.³¹

4. Zaključak

Različite političke, gospodarske i društvene okolnosti utjecale su na odnos između Ante Starčevića odnosno njegova političkog te filozofskog uvjerenja i političkog života narodnjaka u Dalmaciji. Te dvije strane su djelovale u različitim hrvatskim pokrajinama i stoga njihov odnos uglavnom nije izlazio iz okvira teorijskih rasprava. Ključna razlika među njima bila je u tome što je Ante Starčević cijeli život bio pripadnik opozicije, dok su dalmatinski narodnjaci većinu vremena bili na vlasti u svojoj pokrajini, zbog čega su morali prihvatiti drugačiju političku strategiju, bez „zasukanosti“ i s više oportunitizma. Oni su također zagovarali jedinstvo hrvatskih političkih snaga, smatrajući da Starčević svojom politikom na njega negativno utječe. Starčević je pak svojim idejama utjecao na hrvatske političare u Dalmaciji, ali u toj se pokrajini pravaštvo ipak razvijalo na jedan drugačiji način te se može reći da je Starčević na dalmatinske pravaše utjecao više ideološki, a manje programski. S obiju strana Velebita pojavljivali su se hrvatski državopravni poticaji, a dalmatinski pravaši i narodnjaci, iako su zagovarali različite politike, imali su isti glavni cilj te su u tom procesu političkih previranja i borbi svakako utjecali jedni na druge, tako da su se naposljetku, oko desetljeće nakon što je umro tvorac pravaštva Ante Starčević, sjedinili u jednu stranku.

³¹ „Dr Ante Starčević“, *Jedinstvo*, br.18. 3.03. 1896., 2.

SLIKA 1. Bog i Hrvati – razglednica iz 1899. godine

IZVOR: <https://digitalna.nsk.hr/?pr=iiii.f.va&cid=630156> (dostupno 09.01.2024.)

PRIMETBE

Članak "Naroda" izlazi svake nedjelje u četiri primjeka; u Splitu naplaćuje se po godištu po 100 kruna. Za preplate po 10 kruna. Za preplate po 10 kruna. Za preplate po 10 kruna.

AVVERTENZE

Il periodico "Naroda" esce ogni settimana e sabato. Per il numero di abbonamenti per il presente anno, si prega di spedire il denaro in anticipo.

God. III.

SPLIT, 15 Ožujka 1886

Br. 20.

Dva mučenika.

David Starčević i Josip Gržanić to su danas dva mučenika hrvatske mišli i hrvatske postojanja a one strane Vlade. Rasprave odlične, rasprave izrečene pravi nijasa, lačaji verna ta svetlo na sudetu u Hrvatskoj.

Tovod parnici svatkoim je poznat. Mi se nećemo opirati protiv, rasprave veći imali prigode da se izrazimo ali konu da nezakipi krv, razni gdje glavac zemlje predbaciva zemlji cijeloj, narodu cijelom, da je nepoteno pobjedovao seke predmete, koje mi taj glavac manprot nepoteno oteo, da radjica obogati, da obogati narodoga dđlanima, hlaćelja svih naših narodnih prava? — Lakko je govoriti o parlamentarizmu i o parlamentarnoj pristojnosti; ali ni parlamentarizam, ni parlamentarstvo nemogu izbiti srdce iz ljudskij pravi.

O samom činu daleko nemogu govoriti, što što nećemo govoriti o policijskoj nozi, koju je vradio predsjednik sabora; ni o iznimnoj revnosti, koju je pokazao sudbeni stol, kad je pitalo da mu sabor izruči dva zastupnika, dva pravata; ni o sramotnom postojenju u koje je sabor sam sebe bacio, kada je izručio dva kolege, a onoga što su u saboru počinali; ni o pljaski nasreću najelementarnijim načelom ustavnosti a progona dvojih zastupnika, obuzetih u njihova djelovanja u saboru.

Ali čemo iztaknuti jednu samu okolnost, koju je verna jasno iztakneno i

organ najumjereneje opozicije, koja se igla na svietu može promisliti — nam domog sredista.

Nemese je čin digno, državno odvjetništvo tužilo je dva zastupnika a zločina javnoga namjla globljenjem osobne banove (§ 98. st. a. kaz. zak), jer da su puletom silovite ruke uzamatojali banu nazivati nasilje u zakani primorati ga stranom da neizadje iz sabornice, prije negoji opozove svoje mnenje, stranom da ga silom stave iz sabornice.

Sudbeni stol zabacio je ovu kvalifikaciju čina, te ih je kaznio u zločina javnoga namjla, podijena nastimim narubavanjem djelatnosti sabora (§ 70. st. a. kaz. zak.), a to jer, kad su silom ločkom onemogućili banu nastavak započeta govora i puletom na njim htjeli silovito staviti na ni ruku, da su sabor silovito smutuli u njegovu djelatnost.

Pri raspravi kod stola sudbenice, o kojoj govori želob, državni nadodjetnik smislilo je treću kvalifikaciju, te dokazivao da se radi o zločinu javnoga namjla po § 81, koji predpostavlja da pobjedovatec osoba bude nasilno zapričena u vršenju službe.

Stol sudbenice — kao ukidno sudiste — nije primio nijednu od ove tri kvalifikacije, već je dva narodna zastupnika osudio kao kriva pokušaja prekršaja suprot javnim ustanovam i naredbom (§ 312).

Iz ove četverstruke kvalifikacije, u kojoj ako se dade obratiti preprou izmedja jedne i druge molbe, neđa se naći izmedja državnih odvjetnika i narodnjeta, što se zaključiti ima!

Da ni Gržanić, ni Starčević nisu bili krivi — ali da je bilo uspradit ustanovljeno: nek se osude. Čuvajite, to je bila rječ, i tu je valjalo izvršiti.

Negrešno dakle, kad nasrvišeno ona dva pravata narodnim mučenicima, koje se imadu nadodati dgoji imenicij drugih hrvatskih mučenika.

Ali mučeništvo a jedne strane, a s

druge podlost vladajuće stranke najbolji su znakovi da nije daleko dan, kad će hrvatsko pravo pobjediti.

Bog i Hrvati!

Preko Velebita

— Na 17. m. bilice u Budimpešti glavna skupština donosila je odluku o Viškovoj hrvatskoj skupštini podijeliti će se na odobrenje ugovor, kojim se ima proum željeniste predati ravnateljstvo izgradnih djelatnosti željeznice, kakdeje oko izgradnje na željezničkoj pruzi Brod-Susjca započeti će ovih dana, te se inače u toh krajem vršenom obaviti, prije Ožujka Putnja ina političko povjerenstvo obliki još jednoga ovoga imenaka, a po tom dostaviti će se raspoređeno na ministarstvu tako, da će se sve ove tri željeznice prije početka graditi još jednoga ove godine. Željeznica Viškova hrvatska ina se predati proumave već iz kolovoza ove godine.

Zagrebačko društvo razumijeno i očit obratilo se je kako javlja „Aer. Zg.“ računom slikara Vereškagiu u Paris, razbolje ga da svoje slike, koje su ovaj izložio u Budimpešti, te nešto kojim se senalase slike iz povesti novoga svijeta, o koje se je u Hrvatskoj jednako katoličko mnenje, ostapi dritivo za umjetnost, da jih ono može iz Zagrebu izložiti. Vereškagi odgovorio je, dritivo iz Parisa volio izabrati proum, u kojem je pokazao, kada jih je prvi put predt tri godine izložio u Hrvatskoj, da je jednog od najpoznatijih austrijskih slikara. Na umjetnikom vede se još dodate uvjeti pregovora, os osima dritivo, da će dritivo smutjeti poći za račun, proum človeste zagrebačkome egudu, da mu se vidjeti jedna dos slika toga svetlioga slavenskoga umjetnika. Izobila imala ih se ostviriti oko polovite ovoga mjeseca u državnom gradjanskoj strajšar, te će se moći razgledati pri eksponiciji raspravi, pri kojoj se efekti slika oslabio bitie.

Bosna-Hercegovina

— Na se gora rasprave listom i redine istom dritivo, dok u Hrvatskoj počinje da prijelazuje čina staviti, a proum da rasprava će

ri svoje nad ovim svietom — ni u Sarajevu nećemo više gledati toliko željnim osimna u vianu Trebativa, kao dopuno što osim, ali čemo preklajati kal i postaju sarajevska, koja sam postuak razgrta svako odizanje iiva krovu zidina. Imobilizirano skrozirano, što će sam silu takriti doja-koljig steti u tome. Iko danas proum Čehaliovo do dritivo, gdje se sašice na silom Franje Josipa, te pogleda čemo u nekakjega naša miamendatona problem (kriofica), njemu napju za silu nekakji poslovi u tome grolju, ostakve stara, ravni i tone podobno. Od grolja se veći od jeze-na gradj ograom nov perivoj za Sarajevo.

Na želju zemljake vladav veći, vaskulsa hromacija, katipia je miamendatona ova stara grolja, da se od stjeja — sil utarajno kadgroljevi slika — postroje rasadi proum za naš grad. Treba čko toga primlja je zemljaka vladav sa sebe i tako je posao odgroljo, još jezeana i nastavljen dal. čudo zimo, kolko se prema vršenom moglo raditi. Na domaku prednja vidi se koliko se pmo sredilo oko toga i kakav će to perivoj biti. Zemljake je po sebi ogromno i krasno polje, a iprojevaco mnogim stvarama. Ove stvari vode po silini i po jednovim stvarama zemljaka. Na silom ovoga zemljaka krasno je pogled na čitli vani i na Trebativ planin. Tu je vardu čit, kriepak, čina rasta u čovjeku kad ga se sapsi je. Zemljaka je vladav i prvi mah veći morala potrošiti nekakko biljaga formata, te se osim pmoječkih i osamih stara povragrebih osim rasaditi sapsi i dretca do 100000 kruna. U silini je rasam za ukra-ana dretva i diltavoz i kolito za maleško jezezo sa vrdokakom, koji će čit krovček čezati voda sa Čehalio čemo u Kula. Bilo mabali imati ovoga zemljaka. Povrh preko puta imaju još tri komada stara grolja, u kojima će se do godine rasaditi vrdokak za plienito voće, rasadnja za vrdokak i kraljeje. Postroje miamitno se u perivoje stavljena bašta, trnje lipce i čokak. Jednom rjduju: Sarajevo će imati perivoj za čko, perivoj sa amep, perivoj za nasadje-aje u perivoj bolju i to sve u sredini avoju. Zanimno ovoga perivoja rasadnje prema tome raspreo i razbolje pristajanje, jer se silna dokazilo jednoj od prvih potreba stanovništva za plienito dritivo njegovo.

Tko je predstio nekakko lista u Sarajevo u kulu i gradim, ne imavki gdje da odakne vrdokak u plienitoim lipotom, taj će prvi livadit ove krasna zemlja i štrve čko te gorice potrebe. — Uredjenje ovoga perivoja se silna radjama i silom porjeća je

SLIKA 2. Naslovnica tiskovine Narod, glasilo splitskih narodnjaka. IZVOR: Znanstvena knjižnica Zadar, Stare novine - Narod (Split)

IZVORI I LITERATURA**Izvori**

Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zbirka rukopisa- korespondencija, R5622., Juraj Biankini pismo dr. Dinku Politeu. Datum 31.08.1891.
Tiskovine: *Narodni list* - Zadar (1862. – 1918.), *Narod* – Split (1884. – 1894), *Jedinstvo* – Split (1894. – 1905.).

Literatura

- BRLIĆ, Ivan 2010. „Lički jezikoslovci kao dio hrvatskoga kulturnog identiteta“. *Kroatologija*, 1/2 : 24 – 41.
- CETNAROWICZ, Antoni. 2006. *Narodni preporod u Dalmaciji: od slavenstva prema modernoj hrvatskoj i srpskoj nacionalnoj ideji*. Srednja Europa. Zagreb.
- DIKLIĆ, Marjan. 1989. „Mihovil Pavlinović i pojava pravaštva u Dalmaciji“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 31. 15 – 43.
- DIKLIĆ, Marjan. 1990. „Odnos između Mihovila Pavlinovića i Ive Prodana“. *Mihovil Pavlinović u politici i književnosti*. Ur. Stančić, Nikša. Nakladni zavod Globus. Zagreb. 127 – 135.
- DIKLIĆ, Marjan. 1995. „Stranka prava u Dalmaciji povodom 100. obljetnice osnutka“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 37. 779 – 791.
- DIKLIĆ, Marjan. 1997. „Don Ivo Prodan: prvi čovjek dalmatinskog pravaštva“. *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 39. 243 – 254.
- DIKLIĆ, Marjan. 1998. *Pravaštvo u Dalmaciji do kraja Prvog svjetskog rata*. Matica hrvatska. Zadar.
- Gambetta, Léon*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/gambetta-leon> (pristupljeno 4. siječnja 2024.)
- Garibaldi, Giuseppe*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/garibaldi-giuseppe> (pristupljeno 4. siječnja 2024.)
- GROSS, Mirjana. 2000. *Izvorno pravaštvo – ideologija, agitacija, pokret*. Golden marketing. Zagreb.

- GROSS, Mirjana; SZABO, Agneza. 1992. *Prema hrvatskome građanskom društvu*. Nakladni zavod Globus. Zagreb.
- JURIŠIĆ, Blaž. 1943. *Prir. Ante Starčević – izabrani spisi*, Hrvatski izdavački bibliografski zavod. Zagreb.
- Left Ideology*. <https://www.britannica.com/topic/left> (pristupljeno 4. siječnja 2024.).
- MACAN, Trpimir. 1980. *Miho Klaić*. Nakladni zavod Matice hrvatske. Zagreb.
- MAŠTROVIĆ, Tihomil. 1997. „Ante Starčević i krug oko Zore dalmatinske“. *Ante Starčević i njegovo djelo – zbornik radova*, Ur. Jelčić, Dubravko; Sabljak Tomislav. Zagreb. 175-185.
- PALAVRŠIĆ, Ante; ZELIĆ, Benedikta. 1962. *Korespondencija Mihovila Pavlinovića*. Historijski arhiv. Split.
- PAVLINOVIĆ, Marin. 1936. *Mihovil Pavlinović i narodni preporod u Dalmaciji od god. 1848.-1887. u svjetlu nepoznatih izvora*. Vlastita naklada. Zagreb.
- PAVLINOVIĆ, Mihovil. 2000. *Izabrani politički spisi*. Golden marketing. Zagreb.
- PERIĆ, Ivo. 1996. *Mladi Supilo*. Školska knjiga. Zagreb.
- POPARIĆ, Bare. 1884. *Razmišljaji i istina*. Tiskom I. Vodicke. Zadar.
- POPARIĆ, Bare. 1992. „U spomen dra Ante Starčevića“. *Dr. Ante Starčević: o 40. obljetnici smrti*, Ur. Oman, Ante. Laus. Split. 29 – 88.
- RAJČIĆ, Tihomir. 2012. *Srbi u Dalmaciji od pravoslavnog tradicionalizma do nacionalnog radikalizma: doktorski rad*. Sveučilište u Zadru. Zadar.
- STANČIĆ, Nikša. 1970. „Program Mihovila Pavlinovića iz godine 1869.“. *Historijski zbornik* 23-24. 117 – 145.
- Stekliši*. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. <https://enciklopedija.hr/clanak/steklisi> (pristupljeno 4. siječnja 2024.)
- TUĐMAN, Franjo. 1997. „Starčevićeva ideja o samostalnoj hrvatskoj državi“. *Ante Starčević i njegovo djelo - Zbornik radova*. Ur. Jelčić, Dubravko; Sabljak, Tomislav. Zagreb. 13 – 17.
- TURKALJ, Jasna. 2009. *Pravaški pokret 1878. – 1887*. Hrvatski institut za povijest. Zagreb.

ANTE STARČEVIĆ AND DALMATIAN PEOPLE'S PARTY- THE HISTORY OF A TURBULENT RELATIONSHIP

Abstract

The second half of the 19th century can rightly be called the era of Ante Starčević, the Father of the Fatherland. Along with Josip Juraj Strossmayer, he was the political modus vivendi of the then Kingdom of Croatia and Slavonia. The Party of Rights, of which he was the founder, extended its activities "over Velebit", where politicians gathered around the People's Party played a key political role in the Kingdom of Dalmatia. How did the attitude of the Dalmatian people towards the ideological matrix of the activities of Ante Starčević and his party develop? In the paper, the authors will specifically focus on the dynamics of these relations, that is, they will try to answer the question of how Dalmatian populist champions such as Mihovil Pavlinović, Miho Klaić, Juraj Biankini and others viewed the character of Ante Starčević, and how they viewed the members of his party. Using primarily party publications from the end of the 19th and beginning of the 20th century, but also parts of private correspondence, this paper will try to explain how the strained relations between these two parties came to be and why the idea of homogenization of the Croatian national fabric was interpreted differently by Ante Starčević and his right-wingers, and different Dalmatian folk.

KEYWORDS: *Dr. Ante Starčević, Mihovil Pavlinović, right-wing movement, populism*